

ВІДДІЛ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ: філософське знання як форма самовизначення людини у світі

Відділ філософської антропології розробляє власне філософсько-антропологічну проблематику понад чотири десятиріччя: його було створено за ініціативою Володимира Іларіоновича Шинкарука влітку 1968 року як відділ діалектичного матеріалізму, а з листопада 1991 року він одержав відповідну до змісту своєї роботи назву.

Відділ філософської антропології від самого початку було зорієнтовано В. Шинкаруком на осмислення проблеми людини, її буття та онтологічних підвалин її існування, її ціннісних та світоглядних орієнтацій. При цьому йшлося про дослідження філософського знання передусім у плані його специфіки як форми самовизначення людини у світі.

Отже, найголовнішою, найпомітнішою заслугою В. Шинкарука у царині філософії та духовної ситуації доби загалом було започаткування повороту до дослідження філософсько-антропологічної проблематики. Тим більш вагомим була ця заслуга стосовно тогочасної антропо- та соціокультурної ситуації.

Радянська людина кінця 1960-х років, ледь отямившись від жахів та параної сталінської деспотії, відчувши теплий подих хрущовської відлиги, коли з'явилася надія, знову постала наприкінці 1960-х — на початку 1970-х років перед ситуацією повернення якщо не тоталітаризму, то авторитаризму — безсумнівно і зримо.

Духовна ситуація доби вимагала нових філософських підходів, передусім спрямованих на під-

тримку душевних сил та духовної міцці українців, які зустрілися з новими випробуваннями пізньобрежнєвської доби, доби маланчукізму — доби ідеологічного пресингу, постійних звинувачень у ревізійонізмі та абстрактному гуманізмові, доби духовної задухи загалом.

Слід сказати, що 1968 рік, коли В. Шинкарук очолив Інститут філософії, був часом продовження відлиги в Україні — шелестівською добою, яка закінчилася лише 1972 року. Але у повітрі з Москви уже віяло новими холодами, новими випробуваннями долі української людини, на що філософії й потрібно було негайно й мужньо зреагувати.

Такі нові філософські підходи й було ініційовано В. Шинкаруком 1968 року, одразу, коли він очолив Інститут філософії. Цього ж року він створює відділ, фактично спрямований на розробку філософсько-антропологічної проблематики, але названий у душі доби відділом діалектичного матеріалізму, одразу, впродовж кількох років залучивши до роботи у відділі О. Яценка, В. Іванова, М. Тарасенка, В. Табачковського, М. Булатова, О. Ільченка, І. Молчанова, М. Єсипчука, А. Лоя, Є. Андроса, В. Звіглянича та інших. В. Іванов, О. Яценко та М. Булатов перейшли у відділ із доцентської роботи у вишах, решта співробітників прийшли як випускники філософського факультету Київського університету. Водночас В. Шинкарук пише програмові для усього українського філософського загалу статті, опубліковані у першому числі нового філософського часопису «Філософська думка» за 1969 рік та у журналі «Вопросы философии» за 1970 рік.

У чому ж полягала суть антропологічного повороту в українській філософії, ініційованого у 1968—1969 роках В. Шинкаруком та його роль у становленні післясталінської, справжньої, заглибленої у проблеми буття української філософії?

На той час в українській філософії уже відбувся гносеологічний поворот, відхід від вульгарного онтологізму, вийшла низка праць П. Копніна та його колег по відділу логіки наукового пізнання, який і донині успішно й результативно працює під керівництвом М. Поповича. Виходили праці подібного спрямування і у Москві та інших містах, як і праці з аналізом сучасної західної філософії.

Проте у позитивних дослідженнях — теорії пізнання та логіки наукового пізнання — можна було знайти багато чого (це були концептуально плідні праці), крім одного: у цих працях певним чином губилася, не знаходила свого місця людина. Як губилася ця людина й у працях з історичного матеріалізму...

Людина — в усій різноманітності своїх прагнень, сподівань, надій, радощів і мук, страждань, екзистенційної напруги, духовних і душевних поривань. Людина — в усій об'ємності її розуму, раціонального та ірраціонального, її прагнення до самоздійснення й перепон на цьому шляху. Людина, яка хоче бути, а не лише мати.

На перший погляд може видатися дивним, що ініціатором антропологічного повороту в українській філософії був саме В. Шинкарук, адже йдеться

про автора, що писав до того праці з історії діалектики, логіки та теорії пізнання. Проте, по-перше, ніколи не слід забувати, що це були праці, присвячені аналізу німецької класики, в якій розробляли принципові для розуміння буття людини у світі проблеми трансцендування як постійного виходу за межі суцього та власного Я, проблеми умов пізнання та граничного обґрунтування знання, проблеми свідомості, самосвідомості, феноменології духу тощо, тобто загалом засадові проблеми осягнення буття людини у світі.

Але найголовніше, — мабуть, у тому й була заслуга В. Шинкарука як мисленника, — що він, проживши разом зі своїм народом драматичні й трагічні роки сталінщини та непрості шляхи повернення до нормального людського існування за часів хрущовської відлиги, у цей час дуже гостро переживав за подальшу долю рідного народу, української людини. Саме це й стимулювало його на обґрунтування програми дослідження буття людини в світі, викладеної ним у 1-му числі «Філософської думки» за 1969 рік.

В. Шинкарук завжди щільно ідейно співпрацював із П. Копніним.

І тому, започатковуючи антропологічний поворот в українській філософії, він завжди солідаризувався із копніновським визначенням предмета філософії як людини в її тотальності та в її проєкції у майбутнє.

Зрозуміло, що таке визначення предмета філософії не було суголосним із заідеологізованою добою. Як вихід за рамки офіціозу сприймали також шинкарукове звертання до проблематики людини та світу, світорозуміння та світовідчуття.

Водночас це Шинкарукове звернення відкривало нові тематичні горизонти, дозволяло як аналізувати буття в усій його об'ємності, так і стверджувати, що було і є надзвичайно важливим для пересічного українця, його життєвий оптимізм, волю до обстоювання визначальних на певний час інтересів та потреб.

Означивши необхідність поставити у центр філософської рефлексії проблему людини та світу, В. Шинкарук одразу ж переходить до осмислення всієї неоднозначності та складноструктурованості феномена буття людини у світі, онтологічної проблематики. Само по собі зрозуміло, що адекватне усвідомлення питання про людське буття є можливим, як було з'ясовано ще в античності, лише на ґрунті відповіді на питання про буття як таке, буття у принципі, і, відповідно, про діалектику буття і ніщо та світу як такого.

Чому це так? А так є тому, що у філософії, починаючи від її витоків, суще, світ речей і процесів завжди мислять як те, що є скороминущим, за яким завжди стоїть те, що є для нього засадовим, що є його горизонтом, його межевою характеристикою, граничною засадою та підвалиною.

І це стосується всіх фундаментних ідей: ідей прекрасного та потворного, добра та зла, пізнання суцього та питання про передумови пізнання взагалі, істину як таку, зрештою — буття в істині.

Нарешті, є питання про те чи те суще, але є також питання про буття у принципі як спосіб людського існування, про витoki цього буття, буттєву

заглибленість існування людини у світі та її постійних і незборимих духовних пошуків, пошуків першовитоків, тобто питання про проблему *dasein*'у.

Причому, з одного боку, йдеться про осмислення таких вузлових категорій, як буття та небуття, простір та час, життя та смерть, конечно та безконечно, свобода та необхідність тощо.

Але, із іншого боку, йдеться й про те, що людське буття — це та сукупність життєвих практик, життєвіту людини, яка є надзвичайно екзистенційно напруженою, бо вимагає постійних вольових зусиль щодо розв'язання колізій буття. В. Шинкарук також завжди підкреслював, що проблема людського буття — це проблема не людини взагалі, а окремої людської особистості, кожного з нас, взятого в його віковій еволюції: дитинстві, юності, зрілості. Через це й людський світ — це не чийсь, не якийсь абстрактний *Lebenswelt*, а сукупність персональних життєвих практик та доль, життєвих світів кожного з нас, кожного пересічного подорожнього на життєвих теренах.

Буття кожної людини пов'язане з постійним трансцендуванням, у значенні виходу за межі сушого та власного «Я», яке завжди пов'язане із залученістю до вічного, позачасового.

Відтак, як бачимо, В. Шинкарук дає широку панораму засадових положень філософсько-антропологічного підходу, де знаходиться місце поняттям і буття, і світогляду.

Звичайно, у вузівських філософських курсах потрібно передусім так чи так викладати вчення про буття, якщо ми хочемо виховувати самосвідомих, а, отже, й відповідальних громадян держави. Це є надзвичайно важливим завданням викладання філософії.

І ті, хто нині в Україні зазіхає на викладання філософських дисциплін у вишах та технікумах і на кандмінімути з філософії, це просто обмежені, недалекі люди, які — в принципі — не можуть мислити по-державному. Бо ж думка про те, що за доби інформаційного суспільства потрібні лише нові технології і наука, яка виключно їх обслуговує, і не потрібна високочола, високопрофесійна філософська, як і гуманітарна взагалі, освіта — ця думка щонайменше хибна. Це може стати прямою дорогою до нових форм етатизму та авторитаризму.

Відтак абсолютно недостатньо готувати у вишах і технікумах просто технарів. Слід виховувати саме особистості, самосвідомих громадян України, яким би були близькими, органічними і гуманістичні ідеали, і етичні принципи та норми.

Проте водночас ніколи не слід забувати, що є й інша частина громадян України, яка вищої освіти не здобувала, але яка, проте, добре орієнтується в усіх складнощах буття. Орієнтується передусім тому, що кожна людина має світогляд, має світорозуміння, світовідчуття та світосприймання.

У такому контексті по-новому постає і власне питання про буття. Адже світ — це не просто людський світ, а те, що існує саме по собі, і саме як таке є самоцінним і прекрасним. А як показують екологічні негаразди останніх

десятиріч, людина занадто замахнулася у своєму техніко-операційному пориванні і її подальша доля безпосередньо залежить від того, чи зможе вона відновити бодай якусь відносну рівновагу у взаєминах із довкіллям, тобто світом самим по собі.

Тому й потрібно ще раз радикально переосмислити саме поняття буття. Якщо досі завжди вважали, що буття — це прикметна риса, проблема передусім світу людини, а у тваринному світі існує лише сукупність зовнішніх речей, тобто якщо досі вважали, що буття принципово корелятивне людині, воно з'являється у світі як проблема разом із нею, то події на екологічному фронті останніх десятиріч засвідчили, що це зовсім не так. Засвідчили, що проблема буття — це така сама проблема для тварини, як і для людини (йдеться передусім про проблему видового розмаїття), навіть більше — це проблема і для рослин.

Тому, якщо дійсно турбуватися про подальшу долю буття, перебирати відповідальність за цю долю, потрібно дуже уважно й критично підійти до відомої концепції антропоцентризму. Адже у ХХ сторіччі стало цілковито зрозумілим, — і у цьому найбільша проблема, найбільш бентежна і страшна істина, — що людина є єдиною на планеті живою істотою, здатною здійснювати цілеспрямоване, свідоме (!) нищення подібних до себе. До того ж нищення масштабне. Ніякий лев чи крокодил, допоки він не буде страшенно голодним, не йде на полювання. Тобто останнє у нього є цілковито вимушеною дією. А от у людини — ні... Є над чим, і до того ж міцно, подумати: чим є те, що завжди вважали найвищими чеснотами людини — свідомість, цілераціональність тощо, і яким є людське єство взагалі.

Далі слід відітнути ще кілька моментів, які характеризують В. Шинкарука як глибоко українську людину, небайдужу до долі рідного народу. Про це свідчать і його численні публікації, в яких він говорив про любов до Вітчизни як запоруку становлення справжнього громадянина, і його концептуальна установка на неможливість повноцінного особистісного становлення та буття, особистої автентичності поза межами становлення громадянина держави Україна, ідентичності національної.

Про це також свідчить ініційоване ним в Інституті велике колективне дослідження, яке було опубліковане 1996 року, — «Феномен української культури: методологічні засади осмислення» (К., 1996).

Зовсім не випадковим було також його постійне звертання до постаті і вчення Григорія Сковороди, наголос на розгляді цього вчення як такої рефлексії стосовно пізньюантичних та біблійних текстів, відпрацювання якої у цьому випадку є глибинно пов'язаним з українськими душею та долею Г. Сковороди. І осягнути це вчення є неможливим поза настановами кордоцентризму.

Водночас В. Шинкарук був також ініціатором видання повного зібрання творів Г. Сковороди у двох томах, написав до нього передмову.

Слід також сказати про те, що В. Шинкарук був автором Закону «Про мови в Українській РСР», прийнятому Верховною Радою 1989 року, який

працює й понині і завдяки якому українську мову закріплено в Конституції України як мову державну. Хоч би що зараз говорили про застарілість окремих положень цього закону, але без нього з українською мовою були б набагато більші проблеми, ніж ми маємо їх на сьогодні.

Отже, визначення філософсько-антропологічного знання — саме як способу самовизначення людини у світі — відкрило небачені до того можливості обґрунтування філософського знання як основи світоглядних зокрема та ціннісних загалом параметрів буття людини у світі, як основи самостійної, критичної та самокритичної персональної людської позиції, критичної свідомості та самосвідомості людини. А це, у свою чергу, стало засадою для заперечення установок авторитаризму і тоталітаризму та формування гуманістичних позицій у непрості пізньорадянські часи — часи «застою». Відтак філософи зробили свій внесок у процеси становлення громадянського суспільства в Україні, а оскільки філософію викладають у вишах, то йдеться про підготовку найбільш просунутої верстви українського суспільства, його рефлексійної еліти. Тому є абсолютно неприпустимими будь-які зазіхання на викладання філософських дисциплін у вишах.

Водночас йшлося про осмислення нових тематичних пластів: сутності та існування людини, есенційних та екзистенційних параметрів людського буття, співвідношення антропокультурного та соціокультурного, соціально-історичного змісту цілої низки вузлових філософських категорій.

Тобто йшлося про осмислення сутності та випрацювання підходів філософсько-антропологічного знання, що й завершилося перейменуванням 1991 року відділу діалектичного матеріалізму у відділ філософської антропології.

Отже, філософсько-антропологічні дослідження належать до фундаментальних та нічим не замінимих у царині філософських дисциплін. Адже саме філософська антропологія від самого моменту її виникнення понад сто років тому була зорієнтована на осмислення проблеми людини, її буття та онтологічних підвалин людського існування, її ціннісних та світоглядних орієнтацій. Тематична спрямованість відділу філософської антропології Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України від самого початку, від моменту його створення у 1968-му, була задумана саме як осмислення щойно згаданих проблем. І в цьому була неоціненна заслуга засновника відділу, його ідейного натхненника та його очільника впродовж понад трьох десятиріч Володимира Шинкарука.

Відтак відділ, розробляючи майже п'ять десятиріч філософсько-антропологічну проблематику, а з 1991 року й одержавши відповідну назву, за ці роки провів значну роботу над осмисленням цілої низки вагомих аспектів філософсько-антропологічного знання, у центрі якого завжди перебуває людина. в усій різноманітності своїх прагнень, сподівань, надій, радощів та мук, страждань, екзистенційного напруження, духовних та душевних поривань. Людина, в усій об'ємності свого розуму, раціонального й ірраціонального,

прагнення до самоздійснення й долання перепон на цьому шляху. Людина, яка хоче бути, а не лише мати. Все це знайшло своє відображення у цілій низці колективних праць співробітників відділу¹.

Тобто на цьому етапі віддільської роботи постало завдання підбити певні підсумки проробленого та здійснити систематичне дослідження найбільш вагомих проблемних зрізів (проблем, принципів, теоретичних концептів) філософсько-антропологічного знання, що й знайшло свою реалізацію у низці розділів колективної монографії «Специфіка та визначальні виміри сучасного філософсько-антропологічного знання» (К., 2015).

Наступна планова тема відділу є своєрідним поверненням боргу рідному народові співробітниками відділу: «Проблема людини в українських реаліях: екзистенційний вимір».

За час роботи відділу у ньому було підготовлено низку кандидатських та докторських дисертацій.

Велику роботу проводять співробітники відділу з організації та проведення, починаючи з 1995 року, щорічних філософсько-антропологічних читань, присвячених найбільш вагомим проблемним зрізам філософсько-антропологічного знання.

Відділ є також співорганізатором — спільно із Товариством «Знання» України — щорічних Шинкаруківських читань. Матеріали Шинкаруківських читань друкують у щорічних збірках наукових праць, видання яких фінансує Товариство «Знання» України.

Наукові співробітники відділу постійно беруть участь у різноманітних наукових конференціях: загальноукраїнських та міжнародних.

Наукові співробітники відділу також читають курси лекцій у різних вишах України.

Андрос, Євген — в.о. завідувача відділу філософської антропології Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник. Сфера наукових інтересів — філософська антропологія.

---

¹ Див., зокрема: Філософська антропологія: екзистенційні проблеми. — К., 2000; Колізії антропологічного розмислу. — К., 2002; Філософія. Світ людини. Курс лекцій. — К., 2003; Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. — К., 2004; Людина в цивілізації ХХ століття: проблема свободи. — К., 2005; Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного. — К., 2010; Антропокультурні чинники європейського вибору України. — К., 2014.